

דייטשמעריש טויג ניט

מאקס וויינרייך

אין "יידיש פאר אלע" נומער 2 שרייבט אהרן צייטלין וועגן דעם ווארט "פארריקט": "מען דארף כלעבן זיין פארריקט נישט צו האבן קיין מאל געהערט דאס ווארט אויסן מויל פון פוילישע יידן."

זייער א הארבער פסק און זייער א קאטעגארישער. נאר פון דעסטוועגן שטעל איך איין און לאז וויסן, אז איך בין אויך פון יענע וואס פסלען דאס ווארט "פארריקט" אין יידיש, און אויך דאס ווארט "אלזא", וואס צייטלין רעקאמענדירט עס אין דעם אייגענעם ארטיקל. טא לאמיר זיך פארהערן מיט אנדערע ראיות.

פון דעם וואס מען זאגט איז נאך נישט געדרונגען, אז מען דארף זאגן. א בפירושער גרייז ווערט דאך אויך נישט געבוירן פריער ווי עמעצער זאגט אים ארויס אדער שרייבט אים אן. און פאראן נישט נאר אינדיווידועלער גרייזן, נאר אויך קאלעקטיווע, שטארק פארשפרייטע. א סך מענטשן זאגן "יוריסט-קאנסול" אנשטאט "יוריס-קאנסולט". מאסן מענטשן זאגן "פרעקווענץ" אנשטאט "פרעקווענץ". איז וואס, אחרי רבים להטת?

איך האלט אויך פון דעמאקראטיע, אבער נישט אויף דעם אויפן, אז מען זאל כאפן אויף טראף א פאר מנינים יידן און מאכן ביי זיי אויפן ארט אן אפשטימונג, און ווי זיי זאגן, אזוי זאל בלייבן. א מאל פלעגט מען ברענגען פון די מינסקער יידנס וועגן: "די דערעוועס פאכנען מיט א פרייאטנעם זאפאך", און אויב דאס איז א ווילערישע גוזמא, זיינען אבער "גוליייען", "קאטייען זיך", "פשעקאנירן זיך" לויט דער פארשפרייטונג געוויס א סך גיכער פאלקסווערטער איידער "אלזא".

אבער אונדזער קולטורשפראך וועט זיך באגיין אן זיי. איך האב אויך, פונקט אזוי ווי א. צייטלין, קיין פלעביסציטן ניט געמאכט, נאר דער שכל טראגט אויס, אז א סך מער פוילישע יידן זאגן ביי היינטיקן טאג "סאנד" און "סענדזשייע", איידער "געריכט" און "ריכטער". פון דעסטוועגן, אויב איך קווענקל זיך נאך, צי "געריכט" און "ריכטער" זיינען אידעאלע יידישע ווערטער, בין איך אבער לחלוטין זיכער, אז "סאנד" און "סענדזשייע" טויגן ניט.

וואס זשע איז דערפון געדרונגען?

אז אויב מען וויל קלאר ווערן מכוח ווערטער און פארמען, צי זיי טויגן אונדז יא אדער זיי טויגן אונדז נישט, איז ניט גענוג צו קאנסטאטירן, אז זיי

זיינען במציאות, מען דארף זיי אנאליזירן. און וואס מער מיר וועלן זיך קענען אויפהייבן איבערן פרט, וואס מער מיר וועלן זיין בפוח דעם פרט וואס אינטערעסירט אונדז אריינצושטעלן אין דער ברייטער רעם פון אונדזער אלגעמיינער באהאוונטקייט אין דער שפראך, אלץ מער מעגן מיר זיך ריכטן צו קומען צו אויספירן וואס זאלן זיין ניט סתם גערעדט, נאר איינגעפונדעוועט ווי ס'געהער צו זיין.

צייטלינס פסק-דין רירט אן די אלגעמיינע פראבלעם וועגן דייטשמעריש. דאס איז איינע פון די געציילטע גרונטפראבלעמען פון יידיש -- א פראבלעם וואס האט זיך נאך ערשט אוועקגעשטעלט. אויף צו פארענטפערן זי דארף מען האבן ניט נאר א סך דיסקוסיעס, נאר אויך א סך פארשונג. ווייט ניט אלץ איז שוין דא אויף אזוי פיל פעסט, אז מען זאל וועגן דעם קענען ריידן מיטן פולן מויל; אבער צוריק גערעדט ווייסן מיר שוין גענוג וועגן דעם ענין, אז מען זאל פרווון קומען צו א שטיקל פארמולירינג. דאס וועט קאנקרעטיזירן די דיסקוסיע און גרינגער מאכן צו גיין פארויס.

איך ברענג מיין קוק מעשה טעזיסן, ווי ווייט מיגלעך בקיצור. דערביי בעט איך האבן אין זינען, אז איך רייד דאס מאל נאר וועגן ווערטער-אוצר, הגסלדייטשמעריזמען האבן זיך אריינגעכאפט אין אלע ספערעס פון דער יידישער שפראך -- אין דער פאנעטיק, אין דער מארפאלאגיע, אין זאצנבויו. אז"וו. נאר ביי די ווערטער ווארפן זיי זיך צום מערסטן אין די אויגן, און דער ווערטער-אוצר איז אפשר טאקע דאס ערשטע אין אונדזער ארבעט צו שאפן די איינהייטלעכע יידישע קולטורשפראך.

1. וואס דייטש איז, ווייסן מיר, וואס יידיש איז -- אויך. נאר וואס איז דייטשמעריש? דייטשמעריש איז שעטנוז; דאס זיינען אזוינע שפראכיקע עלעמענטן וואס קומען פון דייטש און ווילן מאכן דעם אנשטעל פון יידיש; עלעמענטן, וואס אין דער אמתן זיינען זיי ניט קיין יידיש און ניט קיין דייטש (1). פארגלייכט צוויי זאצן: "ער האט פיל געלייסטעט" (מען לייענט אזוינס ברוך-השם גענוג אפט, איבערהויפט אין די געהויבענע שרייבעכצן פון אונדזערע בלעטער) און "ער האט היפש אויפגעטאן." אי דא אי דארט, וועט אייך זאגן דער לינגוויסט, האבן מיר צו טון הויל מיט "דייטשע" עלעמענטן. נאר ווי דוכט זיך אייך, פאראן א נפקא-מינא צווישן דייטשמעריש און יידיש?

2. ווערטער וואס זיינען פאראן אינעם רב יידישע דיאלעקטן און זיינען אריין צו אונדז אין אן עלטערער טקופה פון יידיש זיינען פשר לכל-אדעות.

אומזיסט הייסט עס דער איראניזירנדיקער חשד, אז די פוריסטן האבן זיך פארמאסטן ארויסצווארפן פון יידיש אלע ווערטער וואס קומען פון דייטש. דעם פוריזם לאמיר דא בעסער אין גאנצן לאזן צו רו: דאס איז א באגריף וואס מען דארף ארומריידן באזונדער אויף צו דערקלערן זיך צו זיין תוך. לאמיר בעסער זאגן "אנטידייטשמעריסטן". די אנטידייטשמעריסטן האלטן ניט, אז "טיש", "שטוב", "ערד", "הימל" זיינען פסלע ווערטער. פאראן טאקע אין דייטש אויך ווערטער וואס קלינגען פונקט אזוי אדער אין דעם ערך, אבער פארט זיינען דאס יידישע ווערטער. הייסט עס נישט אלע ווערטער וואס וואקסן פון דייטש זיינען פסול; עס ווענדט זיך, ווו דער כמור שטייט.

3. מיר ווייסן שוין אזוי פיל וועגן דער געשיכטע פון יידיש, אז מיר קענען זאגן מיט פיל-ווינציק זיכערקייט: די שפראך פון יידן אין דייטשלאנד, אפילו אין עלצטע צייטן, איז קיין מאל ניט געווען אידענטיש מיט דער שפראך פון די דייטשן; "יידיש דייטש" איז אלע מאל געווען עפעס אנדערש ווי "קריסטלעך דייטש". אבער דער קאנטאקט מיט דייטש האט אנגעהאלטן לאנג, שיעור ניט ביז אין אונדזער צייט אריין. עס האבן געשטראמט צו אונדז דייטשע ווערטער פון פארשיידענע קוואלן און אין פארשיידענע לאגען אריין: צו די אדער יענע געזעלשאפטלעכע שיכטן אונדזערע, צו דעם אדער יענעם יידישן דיאלעקט. גייט הייסט עס אין געפינען קריטעריומס פאר יענע דייטשע ווערטער וואס זיינען אריינגעקומען צו אונדז אין שפעטיקערע טקופעס (נאכן 16טן יארהונדערט, לאמיר זאגן) אדער נאר אין איינציקע מקומות.

4. דער סקארבאווער גאנג ביי אונדז איז צו באשולדיקן די השפלה, און די נעמען "דייטשן", "בערליטשיקעס" זאגן עדות, אז ס'איז ניט קיין שעקער-בלבול. אבער די משפילים זיינען ניט געווען די ערשטע. דייטש האט געפלייצט צו אונדז -- שוין לאנג נאך דעם ווי יידיש איז געווארן א שפראך פאר זיך -- דורך די מוסר-ספרים וואס מען האט געדרוקט אין מערב-אייראפע, דורך די מלמדים וואס זיינען געגאנגען קיין דייטשלאנד קנעלן, דורך די סוחרים וואס זיינען געפארן אויף די לייפסקער יארידן. דאס ניס וואס די השפלה האט אריינגעטראגן איז געווען אין צוויי זאכן: זי האט שטארק פארגרעסערט די דייטשע עלעמענטן אין קאמעס, און זי האט געשאפן דעם אידעאלאגישן אנשפאר פאר דער דייטשמעריזאציע. מען דארף טאקע ארייננעמען וואס מער דייטש, האבן געהאלטן די משפילים, ווארעם אויף אזא אויפן וועלן יידן זיך אפגעוויינען צו ביסלעך פון זייער "זשארגאן" און צוקומען צו א לייטישן "טייץ". דער רש-המדברים פון דער דאזיקער שיטע איז געווען אייזיק-מייער דיק. אבער ווען מיר לאכן און מיר

קרימען זיך ליינענדיק דיק'ס "ווערקע", טארן מיר ניט פארגעסן, אז מענדל לעפין איס לאנג ביז דיקן ארויס אויף מלחמה קעגן דייטשמעריש, אז די השכלה האט ארויסגעבראכט אזוינע מייסטערס פון יידיש ווי פערל, גאטלאבער, עטינגער, אקסענפעלד, און אז יהושע-מרדכי ליפשיץ און מענדעלע קומען אויך פון דער השכלה, הגם זיי זיינען זי אריבערגעוואקסן מיט א סך קעפ.

5. נאך מיט עפעס מעג מען מלמד-זכות זיין אויף דער השכלה : די באוועגונגען וואס נאך איר זיינען אויך ניט געווען בעסער. די ארבעטער- באוועגונג האט אריינגעבראכט נייע דייטשע ווערטער אין די הונדערטער -- אויף אזוי פיל, אז פון טייל וועלן מיר שוין מיסתמא קיין מאל ניט פטור ווערן : "אנטוויקלונג", "באוועגונג", "געזעלשאפט", "געשיכטע", "פארזאמלונג", "פארזיצנדער", "קאמף", "שטרייט" און נאך און נאך. די ציוניסטישע באוועגונג האט אונדז מזקה געווען מיט א ספעציפישן סארט ווערטער ("זידלונג", "לאנדעס-ארגאניזאטיע", "פערמאנענץ-אויסשוס" און דאס גלייכן). אפילו דער יידישיזם גופא האט געגעבן צו שטייער מיט "אונטערריכט"-שפראך, "שולוועזן" וכדומה.

איך דערמאן זיך, אז אין 1908 האט אן אנאנס אין לידסקיס א לוחל אנגעזאגט דער וועלט, אז אין ניסן דארף ארויסגיין א ניי בוך פרצעס : פאלקסשטימלעכע געשיכטן. " אויף אזוי פיל איז דאס ווארט געווען פרעמד, אז דער זעצער מיטן קארעקטאר (און אפשר דער שרייבער פון דער מודעה) האבן דאס פארבונדן מיטן שורש "שטים". היינט איז שווער צו געפינען א יידישיסט וואס זאל דאס ווארט ניט ניצן -- ניט דווקא ווען ער רעדט וועגן פרצס בוך. אבער צי איז דאס ווארט געווארן אין גאנצן יידיש? דאס איז נאך א שאלה. פאר מיר איז עס נאך אלץ דייטשמעריש, כאטש קיינער וועט ניט פארלייגן צו בייטן פרצס טיטל. אט פלעגט דאך פרץ ניצן "שטאט" אנשטאט "מלוכה", ער האט געקענט שרייבן "פעדערן" (פאערדערן) מיטן פשט : 'אויפהייבן', 'פירן פארויס', 'מאכן פראגרעסירן' -- און מיר טוען אים ניט נאך. איך בין מער ניט גרייט נאכצוגעבן, אז מיר זאלן דאס ווארט "פאלקסטימלעך" דערווייל לאזן צו רו ; כל-זמן איבער אונדזער ים טראגן זיך דייטשמערישע וואלפישן, מעגן מיר לאזן געמאך די פלאטקעלעך און אפילו די העכט.

6. טייל דיאלעקטן אונדזערע זיינען ספעציעל רייך אין דייטשע עלעמענטן. אט די עלעמענטן וואקסן פון פארשיידענע ווארצלען. אין גרויס-פוילן, זאגלעמביע, קראקעווער געגנט שפירט מען נאך באשיימפערלעך רעשטן פונעם מערבדיקן יידיש -- פון יענעם יידיש וואס מען האט א מאל גערעדט

אין דייטשלאנד און וואס איז געוויינטלעך געווען א סך "דייטשער" איידער אונדזער יידיש אין מזרח-איראפע. חוץ דעם געפינען זיך די אנגערופענע דיאלעקטישע גרופעס (און אזוי אויך קורלאנד, מערב-ליטע) הארט אויפן דייטשן שפראכגרענעץ, האט מען דא תמיד געהאט מער געלעגנהייט אריינצונעמען דייטשע ווערטער דירעקט פון די דייטשע שכנים. אין לאדזש און אין דער לאדזשער סביבה איז דער דייטשער יישוב אלט סך-הכל א הונדערט יאר, אבער פארט האט דאס פסדרדיקע באגעגענען זיך מיט דייטשע ארבעטערס און מייסטערס געווירקט אויפן דארטיקן יידיש. (יידיש האט צוריק משפיע געווען אויפן דארטיקן דייטש אויך, נאר דאס ארט אונדז ניט ביי דער איצטיקער טעמע). אין גאליציע און בוקאווינע איז די צאל דייטשן א קליינע, אבער דייטש איז געווען די מעכטיקע שפראך פון קולטור און פון דער אדמיניסטראציע, אין גאליציע שיעור ניט ביז דער וועלט-מלחמה און אין בוקאווינע, קען מען זאגן, ביז היינטיקן טאג. אפילו אין א ווילנע אדער קאוונע, ווו בילדונג ביי יידן איז ביז מיט א דור צוריק געווען צונויפגעקניפט מיט דייטש, ווו גברים און אינטעליגענטן פלעגן האלטן דייטשע גוברנאנטקעס צו די קינדער, האבן דייטשע ווערטער זיך אריינגעזאפט טיפער אין עולם אריין. ווי אזוי זשע זאלן מיר זיך באציען צו אזוינע יידיש-דיאלעקטישע עלעמענטן וואס קומען פון דייטש? פאר מיר איז קלאר: מעגן אט די ווערטער פארן עולם פון דעם אדער יענעם קאנט האבן דעם אנבליק און דעם חן פון אמתע יידישע ווערטער, אבער ווען זיי קלאפן אין דער טיר פון אונדזער קולטורעלער פלל-שפראך, מוז מען זיי אויך נעמען אויפן פארהער און בודק זיין. ס'איז אגב גארניט קיין ספעציעלע חומרא, ס'איז נאר אן אפלייקענונג פון איינגערעדטע פרווילעגיעס; ווארעם יעטוידער ווארט פון יעטוידער דיאלעקט איז דען א יחסן מיט זיין דיאלעקטישקייט אליין?

7. דעם גרונטגעדאנק וועגן אפגרענעצן יידיש פון דייטש וואלטן מיר געקאנט ארויסברענגען אזוי: כל-זמן יידיש איז געגאנגען ווי עס גייט זיך, כל-זמן עס איז ניט געווען ביי יידן קיין טשוקע צו א קולטיווערטער פלל-שפראך, איז קיין מאל קיין שארפע מחיצה צווישן די ביידע שפראכן ניט געווען. עס איז געווען גיכער א דעמארק-ליניע ווי א גרענעץ. ווי באלד מיר ווילן אויף אן אמת פירן אייגענע שפראכיקע באלעבאטישקייט, איז איצט געקומען די צייט איינצושטעלן א פעסטן גרענעץ מיט אלע סימנים פון א גרענעץ, און דער עיקר: מיט א שארפן גרענעץ-קאנטראל.

פאר אן ערשטן אנהייב גיי איך דא איצטער אוועקשטעלן אכט פללים פון אנטידייטשמעריש.

8. פלל א': נישט יעדער ווארט וואס גייט אום ביי א גרופע יידן איז ממילא א גוט יידיש ווארט.

וועגן דעם איז שוין געקומען צו רייד פריער אנטקעגן די ווערטער "פארריקט" און "אלזא". אין פרינציפ וועלן געוויס אלע מודה זיין דערויף, אניט וואלט דאך געווען לית דין ולית דיין. פראקטיש בלייבט די שאלה: וואסער ווארט יא און וואסער ניט. וועגן דעם ריידן די ווייטערדיקע פללים.

דערווייל נאר אויף איין פוס נאך וועגן "אלזא". עס איז ניט ריכטיק, אז "בכך" מוז האבן א קאמישן בייבאטייט, ווי א. צייטלין שרייבט. אבער ס'איז אויך נישט ריכטיק, אז "בכך" איז דער איינציקער עקויוואלענט פארן דייטשן "אלסא". מען קען אויך איבערגעבן דעם באגריף מיט "ובכך", "ממילא", "הייסט עס", "אויף אזא אויפן", "אזוי", "אזוי ארום", "על כן", "לכן". טייל מאל קומט אויס זייער געראטן דער ספעציפיש יידישער באנוץ פון "איז": "איז זעען מיר פון די ראיות...". הייסט עס פאראן קיין עין-הרע פון וואס צו קלייבן, מען דארף ניט אנקומען צו קיין דייטשמעריזם. און ווי שטייט עס געשריבן, אז מען מוז דווקא איבערזעצן אז מען קען ניט די זאך איבערטרעטן אויפן אייגענעם שטייגער? יעמאלט איז נאך פאראן די מיגלעכקייט צו בויען דעם זאך אזוי -- דייטש קען דאס ניט -- אז ער זאל זיך אנהייבן ניט מיטן סוביעקט, נאר מיטן פרעדיקאט. א שטייגער דעם פסוק בראשית 18, 8 "ויצא נח ובניו ואשתו" זעצט לוטער איבער "אלזא גינג נאאה העראוס." יהואש אין יידיש קען זיך פארגינען דאס צו מאכן אנדערש: "איז ארויסגעגאנגען נח..."

עפעס דוכט זיך מיר, אז עמעצער זאגט: "ס'איז אן אנדער ניואנס!" איי דער ניואנס, דער ניואנס! איך חלש, מען זאל אונדז טאקע געבן צו פארשטיין די אונטערשיידן אין די ניואנסן, ניט סתם געבן א דערלאנג איבערן קאפ מיטן טייערן פרעמדווארט...

9. פלל ב': ניט יעדער ווארט וואס איז פאראן ערגעץ אין א יידישן דיאלעקט איז ממילא אן עלעמענט פאר דער יידישער קולטורשפראך. אייניקע דיאלעקט-ווערטער וואס זיינען אין דער זעלבער פארם פאראן אין דער נייהויכדייטשער שרייבשפראך מוזן אויסן בלייבן פון דער יידישער פלל-שפראך.

דער פונקט וועט מסתמא ארויסרופן צום מערסטן וויפוחים, ווארעם ער טרעפט אויך אין אזוינע פריינד, וואס יידיש איז ביי זיי נישט הפקר און זיי פלייסן זיך רייכער צו מאכן אונדזער קולטורשפראך דורך ווערטער-אוצר פון אונדזערע דיאלעקטן. בדרך-כלל איז דאס געוויס א גאלדענע גאנג,

אבער נישט אלץ וואס גלינצערט איז גאלד. אט זאגן קורלענדער יידן "בעהערדע" (בעהאערדע) אפילו אין זייער יידיש ריידן. אין גאליציע זאגט מען פסדר "בלייד" (בלאעדע -- נאריש). אין ווילנע, אויב מען וויל זיך אויסדריקן ספעציעל איידל, זאגט מען ניט "מאגער", נאר "מאגער"; ניט "א דאנק", נאר "דאנקע"; מען זאגט דא מאסנווייז (און, ווי ס'אינפארמירט מיך נ. פרילוצקי, איז דאס אייגענע אין טיילן קאנגרעס-פויילן) "נאכער (נאכהער - דערנאך). פון דעסט וועגן פארהאף איך, אס קיינער וועט ניט פארלייגן אריינצונעמען אט די ווערטער "בעהערדע", "בלייד", "מאגער", "דאנקע", "נאכער" אין אינדזער פללישער שרייבשפראך אריין. היינט ווי באלד אזוי, איז מיט וואס איז בעסער "שטעץ", באשר מען זאגט עס אין וולאצלאוועק, אדער "פעליק" באשר מען זאגט עס אין ווארשעווער געגנט? געוויס זאגן דאס אין יענע מקומות מענטשן פון א גאנץ יאר אויך, ס'איז ניט אין דער בחינה פון די אפענע דייטשמעריזמען "פארריקט" און "אלזא", אבער פארן כלל יידן איז דאס ניט וולאצלאווקער און ווארשעווער יידיש, נאר בערלינער און מינכענער דייטש. איך וואלט נאך געקאנט פארשטיין די עקשנות, ווען ס'זאל געווען גיין וועגן ווערטער וואס האבן ניט אין יידיש קיין עקויוואלענטן. אבער מיט וואס האבן זיך פארזינדיקט "שטענדיק", "תמיד", "אלע מאל", "אייביק" (אין טייל דיאלעקטן), "אלע יארן" און "אין גאנצן", "הויל", "דורכויס", "לחלוטין", "לגמרי" און אזוי ווייטער, אז מען זאל זיי דארפן פארבייטן אויף ווערטער, וואס פאר ניינציק יידן פון הונדערט האבן זיי דעם טעם פון דייטש? ניט מיר דארפן אזוינע ווערטער איבערנעמען ביי די צען פראצענט, נאר יענע צען פראצענט דארף זיך שייען צו ניצן די דאזיקע ווערטער אין די גערעדטער און געשריבענער קולטורשפראך.

10. כלל ג': ארכאיזמען וואס זיינען אין דער זעלבער פארם פאראן אין דער ניייהויכדייטשער שרייבשפראך מוזן אויסן בלייבן פון דער מאדערנער יידישער כלל-שפראך.

דער גאנצער ענין ארכאיזמען באדארף ארומגערעדט צו ווערן ברייטער; דא ריר איך אים אן נאר אויף וויפל ער איז דירעקט שייך צו אונדזער טעמע. ס'איז פשר-וישר אזא ווארט ווי "נייערט" (דאס הייסט ניט, אז מען מוז עס ניצן נאר מען מעג). ס'קען אנגיין אזא ווארט ווי "באשיידלעך" (בפירוש, קלאר). איך האב זיך געמעכטיקט ביים איבערזעצן פרוידס "אריינפיר אין פסיכאנאליז" צו באנייען דעם אלטיידישן אויסדרוק "אפנוואר" (מאניפעסט) ווי א היפך פון "פארבאהאלטן". אבער ווען איך זע, ווי נ. פרילוצקי ברענגט מיט הנאה פון וויצענהויזענס תנ"ך-איבערזעצונג "פון אלטערס הער", און עס איז פאראן א ספנה, אז עמעצער זאל אננעמען דעם

ציטאט ווי א רעקאמענדאציע, ענטפער איך : פאר מיר איז דאס פשוט דייטש "וואן אלטערס הער", און ווען מען זאל דארפן דערויף ליטערארישע אויפווייזן, קען מען ארויסשרייבן פון א דייטשן ווערטערבוך ניט איין אויפווייז, נאר צען. אבער מען דארף גאר קיין אויפווייזן ניט, ווארעם ס'איז פון די גאר נייקע דייטשע ווערטער. דעריבער איז עס ביי מיר פסול. איי עס שטייט דאך ביי א יידישן מחבר? האט עס ביי מיר די זעלבע ווערדע, ווי ווען מען וואלט געבראכט א ראיה, אז ביי דיקן שטייט "הייראטן", "דערב", "איינע שיינע באגעבנהייט", "באטריגן" און נאך אין דעם ערך.

11. כלל ד': מיינ ניט אז דייטשע ווערטער זיינען שוין געקאשערט אין יידיש, אויב מע האט א קאפ געביטן זייער אויסלייג און אויסשפראך. דערצו מערניט עפעס לדוגמא.

אינעם ערשטן נומער: "כאוואצעלעס די ראזע, א יידישער פאמיליען בלאטט, פאר אללע אוהבי ציון וירושלים, ערשיינט לעת-עתה צוויי מאהל אים חודש", ירושלים 2 ייער (5) 637 [16 אפריל, 1877], גייט צום אנהייב: "פארווארט אדער פראסט גירעט א הקדמא" און דארטן לייענען מיר אזא זאך: "דיע פערשידענע מיני רפואות, וואס ווערין בענוצט צו דער היילונג פאן פערשידענע קערפערליכע קראנקייטען ווערין איבערהויפט צו טהיילט אף צוויי סארטען: אינערליכע אונד אויסערליכע; אדער טאקע פראסט עוף יידעש גירעט 'אינווענדיגסטע און אויסווענדיגסטע.' די שרייבונג פון די גוטע יידישע ווערטער איז דא נאך אויך א דייטשמערישע, אין יידיש איז דא קיין "נד" ניטא, אבער ס'ארא פיינער געפיל פארן אונטערשייד צווישן דייטשמערישע און יידישע ווערטער! "אינערליכה" און "אעוסערליכה" קען מען ניט מעגייער זיין מיט דעם וואס מען פארדייטשט די אויסשפראך פונעם אויסלאזטראף. איך נעם דאס דייטשע "אועבען", "אועבונג". פאראן ביי אונדז נאיווע מענטשן וואס מיינען, אז מיט איבערבייטן "אוע" אויף "איי" זיינען זיי יוצא. ס'איז עלעהיי אלטער יאקנעהאז וואלט איינעם פון די צוויי

בחורם וואס ער האט צונויפגעפירט אנגעטאן אויף גיך א מיידלש קליידל און געמיינט, אז איצטער קען ער שוין פירן דאס פארל צו דער חופה. ביי אונדז געפינען זיך אבער ריידערס און שרייבערס, אפילו יידישיסטן, אפילו לערערס פון אונדזערע יידישע שולן, וואס ווייסן גארניט אנדערש ווי "איבונג", "איבן זיך", "איינגעביט" און דאס גלייכן. טאמער איז דאס ווינציק, האט מען זיך אפילו אויסגעלערנט "אויסיבן א דרוק", און איינער א חשובער יידישער כלל-טוער וואס האט אין די יונגע יארן ניט געלערנט קיין דייטש (וואס קומט אים דערפאר?), ווערט נעבעך ניכשל דערביי און זאגט פסדר: "אויסדריקן אן איבונג".

איך הער שוין א קשה : טא ווי אזוי ווילט איר? אין גרונט האלט איך ניט, אז איך בין מחויב צו ענטפערן דערויף; אויב איך זאג, אז א ווארט טויג ניט, מיינט עס נאר, אז מיר אלע אין איינעם מוזן זוכן עפעס בעסערס. אבער לאזט זיך דינען: איך וויל "געניט" און אלץ וואס לאזט זיך דערפון ארויספירן. "געניט" זעט היינט אויס ווי אן אדיעקטיוו, אבער לכתחילה איז דאס א פארטיציפ פונעם צייטווארט "געניטן זיך", וואס מיר באגעגענען עס אין אונדזער עלטערער ליטעראטור מיטן פשט: 'זיך פלייסן', 'הארעווען', 'סיצה אועבען'. איך כאפ ארויס אן עלטערן אויפווייז פונעם ספרל: "מעשה... וועשטינדיע" [פראג, ארום 1660] ווו מיר לייענען אויף זי 12 וועגן איינעם וואס איז צוגעקומען צו א טיפן וואסער: "ער גניטט זיך פיל ביז אי ער דר דורך קאם." ביי גליקל האמיל באגעגנט זיך דאס היפש מאל, און אין זיין ארבעט וועגן גליקלס שפראך ברענגט א. לאנדוי אויך אן אויפווייז אויף דעם ווארט פון "מעשה-בוד". פון גרייווע, לעבן לאמזשע, האט ד"ר א. אלשוואנגער געדענקט א ווארט "איינניטן זיך", און אויף דעם סמך האט ער אין זיין איבערזעצונג פון יונג "דער קליינער געאמעטער" איינגעפירט "איינניטונג". (פארלאג "וואסטאק", בערלין 1921) דער גאנג איז מיר בשעתו שטארק געפעלן, נאר ביי מיר איז אויסגעקומען, אז דאס דערמאנט צו שטארק אינעם זאכווארט "די ניט" (א טשוועקל וואס איז ברייט פון ביידע ברעגן, וואקסט היסטאריש פון אן אנדער ווארצעל ווי "געניט"), האב איך זיך אפגעשטעלט אויף "געניטן זיך", "געניטונג": מען דארף זיך געניטן (אדער איינגעניטן), מען דארף דורכמאכן געניטונגען, כדי צו ווערן געניט. דאס ווארט מיינט האט זיך נישקשה אנגענומען סיי ביי אונדז, סיי אין די לערנביכער פון אנדערע לענדער, און ס'איז א האפענונג, אז במהרה בימינו וועלן מיר קוקן אויף "איבונג" מיט דער זעלבער סימפאטיע ווי מיר קוקן שוין היינט אויף "בעדירפניס", "פארדאמען", "פארזיצנדער", וכדומה.

12. כלל ה': אויב די שורשים זיינען אפילו פאראן אין יידיש, קען מען ניט צוגעבן צו זיי קיין פרעפיקסן אדער סופיקסן וואס זיינען אין יידיש ניטא.

דאס קען מען אפמאכן בקיצור, מחמת מען דארף רעכענען אז עס זיינען ניטא ביי אונדז קיין צו פיל בעלנים צו שרייבן "דארשטעלן", "ריקצוג", "מאסנהאפט", "זארגפעלטיק", "שווייגזאם" וכדומה. -- טייל ענינים פארדערן א ספעציעלע אויספארשונג, א שטייגער די פראגע וועגן די באציונגען צווישן די פרעפיקסן "פאר-", "פאר-", "פיר-".

13. כלל ו': ניץ ניט קיין אפשפראצן פון דייטשע שורשים, אויב די שורשים גופא זיינען אין יידיש ניטא.

ווידער א מאל נאר געציילטע דוגמאות : היות מיר האבן ניט קיין צייטווארט "סענדען", קען ניט אנגיין אויף יידיש "זענדונג" אדער "געזאנדטער". טא ווי אזוי דען זאל מען זאגן? פשוט : מען דארף גיין מיטן זעלביקן וועג ווי אנדערע שפראכן און פורעמען אויך אזעלכע אפשפראצן פונעם יידישן שורש "שיקן", דהינו : "שיקונג", "געשיקטער". ביים צווייטן ווארט וועט איר זיך אפשר פארהאקן, ס'קוקט אויס פרעמדלעך. אבער באטראכט זיך נאר, אז דאס פראנצייזישע "ענוויע" וואס איז געווען די דוגמא פאר [נהג] "געסאנדטער" איז אויך ניט מער ווי א פארטיציפ פון דער פארגאנגענער צייט. דאס פוילישע "פאסעל", דאס רוסישע "פאסלאנניק" זיינען מער קאמפליצירטע סובסטאנטיוו; איז אויב מען וויל דווקא עס זאל ביי אונדז אויך זיין מער קאמפליצירט, וואלט מען געקאנט קאנסטרורירן : "דער שיקלינג" מיטן סופיקס "-לינג", וואס ער איז נאך אין יידיש ניט אפגעשטארבן. איך רעקאמענדיר דאס ניט; מיין פוונה איז נאר צו ווייזן, אז "געזאנדטער" ווערט ניט יידיש פון דעם וואס מען שרייבט עס איבער מיט יידישע אותיות.

[נהג] "ערפינדונג" איז ניט קיין יידיש, און מיט דעם, וואס מען זאגט און שרייבט "דערפינדונג" פארריכט מען ניט די מערכה -- ניט נאר צוליב דעם פרעפיקס, נאר דער עיקר צוליב דעם שורש : אין יידיש, פון ברעג ביז ברעג יידישע שפראך-טעריטאריע, זאגט מען ניט [נהג] "פינדען", נאר "געפינען". אויב עס געפעלט אייך ניט ז. רייזענס "אויסגעפינס" (מיר געפעלט עס יא, א סך מער ווי "אויסגעפינעכץ"), זוכט זייט מוחל ווייטער, אבער מאכט זיך ניט גרינג דאס לעבן דורך ארייננעמען אין אייערע רייד דאס דייטשע ווארט. געוויינט זיך צו צום געדאנק, אז "א פיינע ערפינדונג" האט פונקט אזא טעם אין יידיש, ווי ווען איר וואלט געזאגט : "א פיינער ווינאלאזעק" אדער "א פיינע איזאברעטעניע" אדער "א פיינע אינווענשן".

פון אזא ווארט ווי "צעשטרייט" דארף מען זיך אפטרייסלען מחמת אין יידיש איז דער שורש [נהג] "סטרעווען" ניטא(2). טא ווי אזוי? קלייבט זיך אויס : "צעטראגן", "פארטראגן", "צעשאטן", "צעפלויגן" ("א צעפלוויגענער מלאך"). לייגט פאר עפעס בעסערס, נאר שטעלט ניט אוועק קיין פרעמדס, ווייל עס שטארצט ווי אן איבערבין.

14. ככלל ז' : ניץ ניט מיטן דייטשן פשט אזוינע ווערטער, וואס אין יידיש האבן זיי אן אנדער פשט. פארלאז זיך נישט דערביי בלינד אויף אונדזערע ווערטערביכער און אונדזערע שרייבערס.

מיר קומט תמיד אויפן זינען די מעשה-שהיה מיט א דייטש וואס איז נאך דער דייטשער אקופאציע געבליבן אין ווילנע און געווארן א לערער פון צייכענען אין אונדזערע שולן. איידער ער האט זיך אויסגעלערנט יידיש פלעגט ער ריידן צו די קינדער דייטש, און ווי עס איז האט מען אים פארשטאנען. איין מאל האבן אים די קינדער געמאלדן, אז אין קלאס זיינען ניטא גענוג בלייערס און מעקערס. האט ער א זאג געטאן אויף זיין לשון: "נא, קינדער, דא מועסטען וויר אונס עבען איינריכטען." -- און ער איז געווען פארחידושט, וואס דער גאנצער קלאס האט אנגעשאסן א געלעכטער. העט שפעטער האט מען אים געגעבן צו פארשטיין, אז אויף יידיש איז "איינריכטן זיך" עפעס אנדערש ווי "איינארדענען זיך".

"איינשטעלן" מיינט אין יידיש: 'אוועקשטעלן', 'איינפירן', 'איינארדענען' (אחוץ וואס ס'האט נאך א טייטש: 'ריזיקירן'). אין דייטש בעט זיך ביי [נהג] "איינסטעללען" קודם כל דער פשט: 'איבעררייסן', 'אפשטעלן'. אויף אזא אויפן קומט אויס, אז די קאמוניקאציע צווישן פוילן און ליטע איז אין יידיש איינגעשטעלט געווארן פרילינג 1938 און אין דייטש מיט אכצן יאר פריער.

אויף אזוינע ווערטערשפילן פון שפראך צו שפראך זיינען געבויט היפש אנעקדאטן: א ייד א דארפסגייער לייגט פאר דעם דייטש צו קויפן עפעס, דער פריץ זאגט זיך אפ. רופט זיך אפ דער ייד: "נו, אויב איר דארפט ניט ... ווערט דער דייטש אנגעצונדן, ווארעם אויף זיין לשון מיינט דאך דאס, אז ער "טאר" ניט.

אדער אזא צענע: א דייטשער דאקטאר וויל אויסהערן א יידישן חולה; ווייזט ער אים אן אויף דער קאנאפע און זאגט: [נהג] "ציעהען סיע זיך אוס." ענטפערט דער ייד: "פריער וועל איך זיך אויסטון!"

דער אומגליק איז אבער, וואס אין דעם גרייז פאלט מען אריין גענוג אפט ניט אויף צו פלייסנס. אט האב איך אין "יידיש פאר אלע" באגעגנט עטלעכע מאל "פארווענדן" מיטן פשט 'ניצן'. פאר מיין געפיל הייסט "פארווענדן" אין יידיש -- פונעם איינבינדערשן לשון -- מער ניט איין זאך: פארבייטן די קונטרסים. אמת טאקע, ביי הארקאוויין און אפילו ביי ליפשיץ אין די ווערטערביכער זיינען געבוכט ביידע טייטשן, אבער דאס ווייזט מיר נאר, אז צו די ווערטערביכער דארף מען אויך צוגיין קריטיש. אפילו ביי ליפשיץ, וואס ער האט נישט צו זיך זיינס גלייכן, זיינען אויך פאראן פגימות. און וואס שייך צו הארקאוויס אויסגעצייכנטן נייעם "יידיש-ענגליש-העברעישן ווערטערבוך" (ערשטע אויסגאבע 1925, צווייטע 1928), איז אזוי: הארקאווי האט אריינגענומען כל המינע ווערטער וואס ער האט

באגעגנט אין דער שפראך, ניט צו קוקן דערויף, צי מען קען זיי רעקאמענדירן צי ניט. אט גיב איך א מיש הארקאוויין אויף טראף און געפין: "אטשערעדן" (טווארט: 'שטיין אין א ריי'), "דוואריאנסטווע", "דויען זיך" ('בלאזן זיך'), "ווארצאדלע" ('שפיגל'), "ווידי" ('אויסזען'; דאקומענט), "זונדערבאר" ('מאדנע'), "מעטקע" ('סימן') און אזוי ווייטער. איז וואס, דאס זיינען אלץ ווערטער פאר דער יידישער קולטיווירטער פלל-שפראך אין דעם זכות פון הארקאוויס בוכונג?

נאך איין משל. ביי הארקאווי געפינען מיר "באזוכן" מיט צוויי טייטשן: (א) "קומען מיט א וויזיט", (ב) "מאכן א רעוויזיע, באטאפן." אויף וויפל הארקאווי וויל פארפיקסירן דעם פאקטישן רייזבאנוץ, איז ער גערעכט, "מען זאגט" טאקע אזוי. אבער רעקאמענדירן קען מען נאר דעם באנוץ מיטן צווייטן טייטש. דא קען דעם סניגור אפילו ליפשיצעס זכות ניט ביישטיין; ליפשיץ גיט אין זיין יידיש-רוסישן ווערטערבוך מערניט דעם טייטש וואס שטייט ביי הארקאוויין אונטער 2, און אין רוסיש-יידישן ווערטערבוך זעצט ער איבער [ר.] "פאסיעשיאט" מיט 'זיין צו גאסט', [ר.] "פאסיעשעניע" מיט 'דער וויזיט'.

דאס אליין איז גענוג אויף אריינצולייגן אין חרם דאס ווארט "פארריקט". אויב איר ווילט מאכן א קאמפלימענט אייער גוטן-פריינד, קענט איר אויף אים זאגן: "משוגע", "מטורף", "חסר-דעה", "ניט ביים דעת", "ניט ביים קלארן זינען", "גערירט", "צעמישט", "דול" -- אדרבא, זאלן די לייענערס אריינשיקן נאך עקוויואלענטן -- אבער אז ער איז "פארריקט" (אין פוילישן יידיש הערט זיך דער "ווי" ווי אן "איי"-קלאנג) קען מען ניט זאגן. ביי "פאררוקן" קומט א יידן אויפן זינען דער טשאלנט.

15. פלל ח': בעסער אן אינטערנאציאנאליזם איידער א דייטשמעריש ווארט.

אויב מיר האבן ניט קיין היימישן עקוויואלענט פאר [נהג] "עמפפעהלען", דארפן מיר ניט בלית-ברירה "עמפפעהלען", נאר מיר דארפן רעקאמענדירן דירן.

אגב אין טייל פאלן איז זייער א גוט ווארט נאר ייען און מיר דארפן ניט מורא האבן, וואס עס קומט צו אונדז פון סלאוויש. לאמיר ברענגען אן אויפווייז פון מענדעלען, "מיין לעבן", יוב[יליי] אויסג[אבע] יט ז' 32: "מילא א נאמען, דאס איז פון די קלייניקייטן, מען גיט עס אומזיסט. אבער 'טעג', נארייען א פריץ טעג צו עסן -- דאס איז שוין אן עסק." פרוווט אדרבא צוקלייבן דוגמות און דעפינירן, ווען מען קען יא פארבייטן רעקאמענדירן די

רן דורך נאר יי ען און ווען ניט. דאס איז א פיין ברעקעלע שפראך-פסיכאלאגיע.

דאס אייגענע: אנשטאט דער הילצערנער "באראטונגס-שטעלע" מוזן מיר זאגן "קאנסולטאציע", ביז וואנען א שעפערישער מענטש וועט שאפן עפעס בעסערס.

אויב עס געפעלט אייך ניט "אכטגעבונג", איז דאס נאך אלץ ניט קיין הכשר אויף "באבאכטונג", מחמת ס'איז ביי אייך נאך אלץ די ברירה צו ניצן "אבסערוואציע".

ווי באלד מיר האבן ניט אין יידיש [נהג] "באטע" און "באטשאפט", קען ניט געמאלט זיין "באטשאפטער". אגב ביי אזא מין ווינציק יידיש ענין איז ווי אנגעמאסטן דער אינטערנאציאנאלער טערמין "אמבאסאדאר" -- סיידן איר וועט צוקלערן עפעס בעסערס.

16. די אונטערשטע שורה:

ניטא נאך אזא שונא פון א קארעקטן, געשמאקן, פינקטלעכן, יידישן פלל-יידיש ווי דייטשמעריש. די נאטירלעכע טענדענץ אין דער אנטוויקלונג פון דער שפראך פון די אשכנזישע יידן איז פון דער השכלה אן געווען: אוועקגיין פון דייטש, שאפן אייגנס; און ספעציעל בולט זעט זיך דאס ארויס ביי יענעם צווייג יידיש וואס איז בייגעשטאנען די שטורעמס -- ביי יידיש אין מזרח-אייראפע. נאר די דאזיקע נאטירלעכע טענדענץ פלעגט פארשטערט ווערן דורך דייטשמערישע שטראמען וואס האבן געפלייצט פון פארשיידענע זייטן. איצטער, ווען מיר זיינען געקומען צו דער קענען די קולטורעלע און שפראכיקע פוחות אונדזערע, ווען מיר גייען צו וויסיק און מיטליבשאפט צו אונדזער פללישער קולטורשפראך, מוז יעטווידער שפראכיקער עלעמענט אדורכגיין א קאראנטין. און ניטא קיין פל דכפין:

עס טאר נישט געמאלט זיין, אז אויב עמעצער האט זיך אויסגעלערנט א ניי דייטש ווארט פון א דייטשן ביכל צי פון אן ארטיקל אין א יידישער צייטונג, אדער אויב אפילו מען האט עס געפונען אין א יידישן דיאלעקט צי אין אן אלטיידישן טעקסט, זאל מען דאס באלד קענען אריינפירן אין קהל. א ווארט בפלל, און על אחת-כמה-וכמא א נייהויכדייטש ווארט, דארף אויפווייזן זיינע רעכט אריינצוקומען אין אונדזער פלל-שפראך אריין, דארף דערווייזן, אז עס האט קרובים ביי אונדז, וואס נעמען עס אריין אין דער משפחה. זיין פשוט א "נכתב" אין א ווערטערבוך, אין א טעקסט, איז ווינציק. פאר א "פרעקלוזיע" ביים ארייננעמען דייטשמעריזמען אין דער

כלל-שפראך וואלט איך אנגענומען מענדעלע מוכר ספרימס ווערק.
מענדעלע איז גענוג גרויס ביי אונדז, אז דארטן, ווי ער איז א ירשפרעכער,
זאלן מיר דאן זיין דאן לעקאף-זכות. אויב אבער א דייטשמעריזם איז
געקומען שפעטער, זאל ער מוחל זיין אויפווייזן זיינע זכויות. א שטיקל
איינזעעניש וועלן מיר דערביי דארפן האבן מיט ווערטער פון די
געזעלשאפטלעכע באוועגונגען, כל-זמן מיר קענען זיי ניט פארבייטן אויף
קייין בעסערע. אבער בודק זיין מוזן מיר די קאטעגאריע ווערטער אויך,
ווארעם די וואס האבן אונדז דערמיט מזכה געווען זיינען טייל מאל אליין
געווען אויף שפראך קנאפע מבינים. אויף דער הייסער מינוט האבן זיי
געמוזט טראכטן מער וועגן דעם ענין ווי וועגן דעם ווארט; אבער
איצטער, אז דעם ענין ווייסן שוין יידן, זיינען מיר שוין אויף אזוי וויל
אויסגעוואקסן, אז טראכטן וועגן דעם ווארט איז שוין מער אויך ניט קיין
לוקסוס. מער ווי דאס: עס איז גאר נייטיק פאר דעם זעלביקן כלל-ענין,
וואס פון זיינט וועגן טוען די געזעלשאפטלעכע באוועגונגען.

17. נאך איין ווארט צוצוהעלפן די אפאנענטן. ווינציקער ווי אלץ בין איך
אויסן צו פארשפארן דעם וועג פאר שפראכיקע אויפטוען דורך אפפרעגן
יעטוידער נייס. אדרבא, אין איר איצטיקער סטאדיע נייטיקט זיך אונדזער
שפראך אין אויפטוערישע חידושים אזוי ווי א פיש אין וואסער. איך וויל
אבער א פ ש א צ ון די נייסן וואס מען טראגט אונדז אונטער, און איך וויל
אויסגעפינען אין יעטוידער איינציקן פאל, צי דער חידוש נעמט זיך פון ניט
וויסן די נארמע (יעמאלט איז דאס א נעגאטיווער פאקט), אדער ס'איז אן
אקט פון שעפערישקייט -- יעמאלט וועל איך בענטשן דעם אויפטוער. וואס
שייך צום אריינברענגען דייטשמעריזמען אין יידיש, איז דאס אלע מאל אן
אקט פון שפראכיקער אימפאטענץ; קיין שום שעפערישקייט איז דא ניטא.

הערות פון מחבר

(1) נאך אין 1912 האט ש. ניגער אין זיין ארטיקל: "דייטשמעריש" אין
ווילנער "לעבן און וויסנשאפט" נום' 11-12 ז' 49-55 געשריבן:
"דייטשמעריש אדער בארדיטשעווער דייטש איז א לשון וואס איז ניט
דייטש און ניט יידיש," דעם דאזיקן אויסגעצייכנטן ארטיקל דארף מען
נאך היינט לייענען און איבערלייענען, כאטש טייל טעזיסן זיינע וואלט
געוויס דער מחבר גופא היינט פארמולירט אנדערש.

(2) אגב איז משמעות "זערסטרעוט" אין דייטש גופא מיט דעם פשט אויך
א פראדוקט סכ-הפל פון 18טן י"ה, געפורעמט אונטער דער השפעה פון
פראנץ' "דיסטראיט". לעסינג האט געשריבן 1767 אין זיין "דער

האמבורגיסצהע דראמאטורגיע": "איך גלאובע שווערליך, דאסס אונזערע
גראססוואעטער דען דויטשען טיטעל דיעסעס סטועקס [דער זערטרעוטע]
ווערסטאנדען העטען. נאך שלעגעל איבערזעצט "דיסטרייט" דורך
טראעומער. "זערסטרויט זיין", איין
"זערסטרויטער" איסט לעדיגליך נאך דער אנאלאגיע דעס פראנזאעזישען
געמאכט.

" *יידיש פאר אלע" 4 (יוני 1938) זז" 106-97